

тливих умов для заінтересованих приватних інвесторів щодо фінансування модернізації й реконструкції меліоративного фонду. Зокрема, для забезпечення експлуатації загальнодержавних і міжгосподарських державних та внутрішньогосподарських меліоративних систем, реконструкції інженерної інфраструктури зрошувальних систем, будівництва й поширення СКЗ, придбання нової поливної техніки, реконструкції інженерної інфраструктури осушувальних і дренажних систем до 2020 року необхідно витратити близько 31 млрд грн. До того ж, відновлення й реконструкція меліоративних систем дасть змогу скоротити невиправдано високі витрати зрошувальної води при транспортуванні.

2. У рамках розробки і реалізації системи заходів щодо адаптації сільськогосподарського виробництва України до ймовірних наслідків майбутніх кліматичних змін та мінімізації можливих екологічних загроз забез-

печити сприяння розвитку ефективного, ресурсоощадного зрошувального землеробства.

3. Посилити нині практично відсутній контроль з боку органів виконавчої влади за дотриманням земельного й водного законодавства, зокрема, в частині раціонального використання та охорони земельних і водних ресурсів.

4. Забезпечити створення державно-приватних акціонерних компаній та асоціацій водокористувачів у межах внутрішньогосподарських меліоративних мереж із метою сприяння залученню додаткових інвестицій на відновлення й належне утримання меліоративних споруд.

5. Сприяти першочерговому впровадженню ресурсозберігаючих технологій використання водних ресурсів, зокрема краплинного зрошення, зважаючи на дефіцит прісної води та зростаючі потреби у використанні водних ресурсів, з метою забезпечення підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Досліджено сучасний стан і проблеми зрошувального землеробства України та світу. Визначено пріоритетні напрями адаптаційного механізму щодо пом'якшення наслідків дефіциту прісної води для сільського господарства.

Исследованы современное состояние и проблемы оросительного земледелия в Украине и в мире. Определены приоритетные направления адаптационного механизма относительно смягчения последствий дефицита пресной воды для сельского хозяйства.

The modern state and problems of irrigated agriculture of Ukraine and world are investigated. There are determined the priority directions of adaptation mechanism with regard to mitigating the effects of deficit of fresh water for agriculture.

*

**О.О. ТОМІЛІН, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, директор
Полтавської філії Європейського університету**

Розвиток цукробурякового виробництва в ринкових умовах

Економічна криза охопила всі галузі агропромислового комплексу, в тому числі й цукробуряковий підкомплекс. Деякі автори вважають, що останній являє собою інтегровану систему з великою кількістю буряко-сійних господарств, цукрових заводів, допоміжних і обслуговуючих підприємств. До його складу входить понад 800 буряко-сійних господарств, 192 цукрових заводів зага-

льною потужністю 507 тис. т переробки цукросировини за добу, 135 спеціалізованих сільськогосподарських підприємств із виробництва насіння, три заводи з підготовки насіння до висіву, спеціалізовані кар'єри видобутку вапняку, який використовується для фільтрації цукрового сиропу, низка спеціалізованих машинобудівних, ремонтних та інших підприємств, а також науков-

дослідні установи¹. В країні відбулася дестабілізація цукровобурякового виробництва.

Суттєвою проблемою для цукровобурякового виробництва виявилися низький рівень спеціалізації сучасних аграрних підприємств, посівів, що стримує впровадження інтенсивних технологій виробництва цукрових буряків, зокрема – застосування високопродуктивних гібридів, що, в свою чергу, негативно впливає на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. Нині у переважній більшості господарств України частка цукрових буряків у структурі посівних площ становить 1–2%, що є досить низьким показником (науковцями Інституту цукрових буряків НААН обґрунтовано оптимальний показник для лісостепової зони – 20%). Як показує практика, із збільшенням частки цукрових буряків у структурі посівів підвищується врожайність, знижується собівартість. Тому потребує розв'язання проблема збільшення посівних площ під солодкими коренеплодами у господарствах, які територіально розміщені неподалік від цукрових заводів і мають сприятливі умови для виробництва культури². Зміна стратегії й тактики формування ринкових відносин у цукровобуряковому виробництві, чітке дотримання правил гри, тобто використання відповідних економічних, організаційних і правових методів, дасть змогу змінити на краще соціально-економічну ситуацію в галузі, відновити гідне становище сільськогосподарських товаровиробників на вітчизняному ринку цукру, створити нові робочі місця, поліпшити соціальні умови життя працівників та їхніх родин³.

На нашу думку, підвищення прибутку в цукровобуряковій галузі можна очікувати за умови одержання державного довгострокового кредитування виробників цукру за пільговими категоріями.

¹ Ярчук М.М. Підсумки роботи цукрової галузі у 2008 році та її функціонування в умовах фінансової кризи / М.М. Ярчук // НАЦУ «Укрцукор» – 2009; тези доп. на заг. зборах учасників НАЦУ «Укрцукор». – К., 19 берез. 2009 року. – Електронна версія.

² Високоєфективна технологія виробництва цукрових буряків. – К.: Інститут цукрових буряків НААН. – Глобус Прес, 2010. – 166 с.

³ Бакай В.Й. Проблеми та перспективи розвитку цукрової галузі України / В.Й. Бакай, Ю.В. Дорош, О.Е. Кравченко // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2010. – №3. – Т.3. – С.15–18.

Саме цукрові буряки можуть стати основним джерелом грошових надходжень у післякризовий період. В умовах загострення проблем енергозбереження очікуваним є зростання цін на цукор у наступні роки з дефіцитом цукру на світовому ринку, викликаним зменшенням його виробництва в традиційних країнах – Індії, Австралії, країнах ЄС, Бразилії, переорієнтації цукру зі споживчого товару на технічний для виробництва етанолу⁴.

Значення цукрових буряків не обмежується лише виробництвом з них цукру, який широко використовується у підприємствах харчової промисловості. В процесі заводської переробки буряків одержують жом і мелясу. Жом застосовують для згодовування тваринам, а також виробництва пектинового клею, що використовується в текстильному виробництві. Мелясу широко використовують при виготовленні комбикормів, вона є сировиною для одержання спирту, гліцерину, харчових дріжджів для хлібопекарської промисловості, молочної та лимонної кислот.

Серед технічних культур в Україні цукрові буряки займають особливе місце й одне з провідних, що забезпечує цукрову промисловість сировиною. Із загальної кількості світового виробництва цукру на їхню частку припадає 40%, а в окремих країнах вони становлять єдине джерело для одержання цього продукту. Коренеплоди культивованих сортів і гібридів цукрових буряків містять 16–18% цукру. При переробці на цукрових заводах його вихід становить 12–15%. Отже, при врожайності цукрових буряків 300 ц/га можна одержати 45–50 ц цукру з 1 га. Нині галузь буряківництва в Україні перебуває в кризовому стані. Більше як у два рази скоротилися посівні площі, майже в три рази – виробництво цукру, що спричинило банкрутство й закриття десятків цукрових заводів і підприємств харчової промисловості. Головна причина депресії галузі – відсутність ефективною програми з регулювання цукрової промисловості та належної протекціоністської

⁴ Ярчук М.М. Ситуація в бурякоцукровій галузі й на ринку цукру: сезон цукроваріння-2009 / М. М. Ярчук, П. Г. Борисик // Цукрові буряки. – 2009. – №6. – С. 3 – 5.

політики держави, що захищала б внутрішнього виробника від конкурентів¹.

У 2010 році цукровими буряками було засіяно 503 тис. га, що при середній врожайності 30 т на 1 га уможливило б зібрати близько 15 млн т цукрових буряків і виробити близько 1,7 млн т цукру в поточному сезоні, що на 33% більше, ніж у 2009 році. Однак станом на 31.12.2010 року, за даними Інституту цукрових буряків, цукрові заводи України виробили 1,545 млн т цукру, або 77% від загальної потреби України. Одним із головних чинників підвищення врожайності солодких коренів є система забезпечення добривами, що передбачає надходження основних елементів до рослин протягом усього періоду їхнього вирощування. Для одержання 350–450 ц/га коренеплодів потрібно внести на 1 га посіву 300 – 500 кг д. р. мінеральних добрив. Крім того, вносять 30–40 т/га гною під попередник або безпосередньо під цукрові буряки. Одним із важливих напрямів підвищення врожайності останніх є розвиток селекції та насінництва, зокрема виведення сортів і гібридів, що забезпечують високий вихід цукру з 1 га посіву, тобто поєднують у собі високу врожайність коренеплодів та вміст цукру в них. Потрібно повністю перейти на гетерозисну селекцію з широким використанням біотехнології, створити високопродуктивні гібриди цукрових буряків, які б відповідали кращим світовим аналогам, приділивши основну увагу підвищенню цукристості коренеплодів і поліпшенню їхніх технологічних якостей – підвищенню стійкості до хвороб та придатних для інтенсивних технологій. Ринок цукру в Україні можна зарахувати до особливо важливої складової частини функціонування ринкової економіки загалом, оскільки цукрове виробництво належить до стратегічних галузей в аграрному комплексі нашої держави і його успішний розвиток може істотно вплинути на подолання негативних наслід-

¹ Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: монографія / [П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.]; за ред. акад. П.Т.Саблука, проф. М.Ю.Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.

ків економічної кризи, яка охопила сучасну українську економіку².

Цукор розглядається як один з об'єктів державного цінового регулювання, на який встановлюються мінімальна й максимальна ціни, що слугують ціновими індикаторами, які є підставою для прийняття рішення про здійснення товарної та фінансової інтервенції з боку держави в особі Аграрного фонду³.

Найбільшими виробниками солодкого продукту в світі є країни ЄС, Бразилія, Індія – від 18 до 20 млн т щорічно. Цукор має важливе значення в харчуванні людей усього світу, є джерелом енергії, що зумовлено високим вмістом цукрози (99,5–99,9 %). Він легко і швидко засвоюється клітинами організму й потрібний для нормального функціонування печінки, мозку, живлення м'язів, особливо серцевого, зміцнення нервової системи. Споживання цукру рекомендується у межах 80–100 г на добу (38 кг на рік) однією особою. Надмірне споживання його може викликати або загострити такі захворювання, як цукровий діабет, атеросклероз, гіпертонію тощо. У різних країнах світу споживання цукру зумовлено певними чинниками: зокрема національними особливостями харчування, купівельною спроможністю населення тієї чи іншої країни, станом світового ринку тощо⁴. Згідно з даними Міжнародної організації цукру виробництво солодкого продукту в світі за 2008/09 МР зменшилося до 153 млн т, а споживання зросло до 64,3 млн т, дефіцит цукру становив 11,3 млн т, що викликало значний ріст світової ціни як на білий цукор, так і на цукор-сирець із тростини. В наступному маркетинговому році прогнозується дефіцит цукру на рівні 9,4 млн т⁵.

² Імас Є.В. Розвиток цукробурякового виробництва та ринку цукру в Україні автореф. дис. ... доктора екон. наук / Є.В. Імас. – К., 2004. – 44 с.

³ Шпичак О.М. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / О.М. Шпичак, О. В. Боднар, С. А. Стасівнич; за ред. О.М. Шпичака. – К: Нічлава, 2009. – 406 с.

⁴ Азбука харчування. Рациональне харчування: довідник / [за ред. Г.І. Столматової, І.О. Мартинюка]. – Львів: Світ, 1991. – 200 с.

⁵ Ярчук М.М. Аналітична інформація про підсумки роботи Національної асоціації цукровиків України в 2009 р. / М. М. Ярчук / Цукровий бізнес в умовах національного та світового ринку: матеріал. конф. цукровиків України. – К.: Цукор України 2010. – С. 79–100.

Урядом затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року¹. У разі виконання заходів, передбачених цією програмою, у 2015 році очікується виробництво 25 млн т цукрових буряків та 3,1 млн т цукру. Тоді споживання цукру становитиме 38 кг на одну особу на рік.

У своїх дослідженнях В.Й. Бакай, Ю.В. Дорош, О.Е. Кравченко дійшли висновку, що подолання кризової ситуації на ринку цукру стало національною проблемою, розв'язання якої має не тільки важливе економічне, а й політичне значення. Диспаритет цін і невиконання державою встановлених нею ж правил гри відчутно б'є по переробнику й інвестору, який вже замислюється, чи доцільно вкладати кошти в цукрову галузь наступного року. Ці негативні фактори можуть загальмувати досягнуте зростання цукрового виробництва і призвести до його глибокого занепаду. Нині в Україні потрібно формувати регульований ринок цукру, а основною фігурою на ньому має бути його виробник. Із теоретичних позицій та на практиці доведено, що ефективне функціонування такого ринку можливе за умови завершеності. Якщо бракує хоч одного елемента, ринок не може нормально функціонувати або не функціонуватиме зовсім. Вільний, стихійно створений, нерегульований ринок цукру несе велику загрозу аграрному сектору економіки України.

Проблеми й перспективи розвитку цукрової галузі в ринкових умовах господарювання висвітлені в наукових працях О.С. Богатиренка, В.І. Бойка, П.П. Борцевського, В.С. Бондар, В.П. Галушка, О.С. Зайця, Ю.С. Коваленка, М.Ю. Коденської, В.І. Пиркіна, М.В. Роїка, О.М. Шпичака, М.М. Ярчука та інших дослідників, які запропонували теоретико-методологічні принципи переходу від централізованої планової економіки до ринкової, організації виробництва й реалізації продукції як цукрових буряків, так і

цукру². Є.В. Імас у своїх дослідженнях дійшов висновку, що вже на нинішній час в Україні відчувається тривога за те, чи вистачить цукру для потреб внутрішнього ринку.

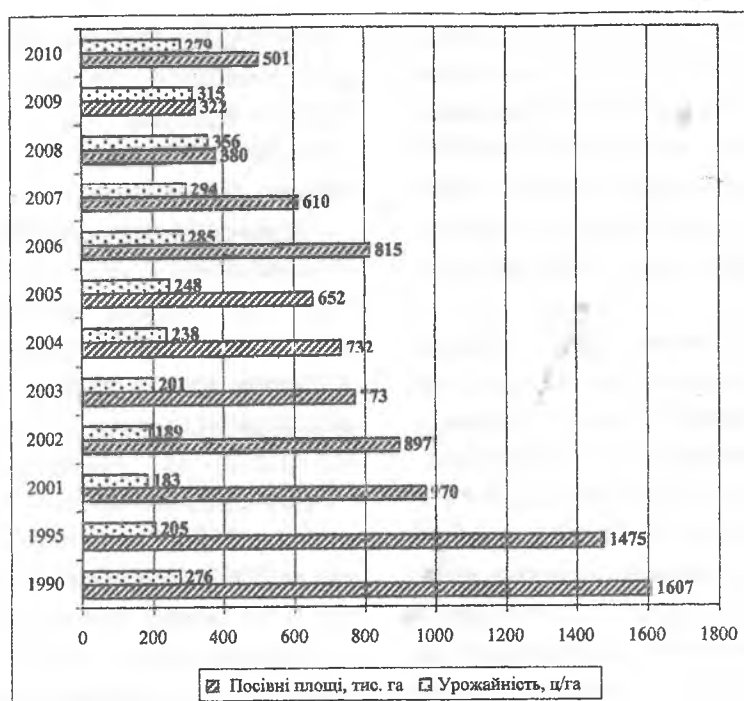
Основні показники буряківництва в Україні наведені на рисунку 1. Аналізуючи 1990–1995 роки можна зробити висновок, що в цей період посівні площі під цукрові буряки в Україні сягали більше 1600 тис. га, а врожайність була понад 270 ц/га. З 2001 по 2010 рік площі під цукрові буряки (фабричні) скоротилися на 469 тис. га. З 2003 року очевидна тенденція до зростання врожайності, яка за 2003–2010 роки зросла на 78 ц/га, або на 39 %. Темпи зростання недостатньо високі, враховуючи, що в передових західно-європейських країнах її рівень знаходився в межах 600–700 ц/га. У 2003 році під посівні площі цукрових буряків було відведено 773 тис. га, а в 2010-му цей показник становив усього 501 тис. га, тобто зменшено на 54%.

Економічна криза призвела до глибокого занепаду буряківництва як провідної рослинницької галузі агропромислового комплексу. Це можна пояснити, на нашу думку, наступними причинами. Стан посівів цукрових буряків у зонах бурякосіяння в 2010 році був неоднаковим. Так, у Полтавській, Харківській та Сумській областях зафіксовано відсутність опадів у липні-вересні. Це явище негативно вплинуло на стан посівів цукрових буряків. Замість оптимальної вологи в ґрунті 120 мм цей показник не перевищував 15–30 мм. У Київській, Вінницькій, Хмельницькій, Тернопільській, навпаки, у червні й липні спостерігали надмірну кількість опадів.

У цих зонах випало більше 300 мм опадів. Крім того, високі температури повітря та ґрунту призвели до ослаблення рослин. Інша причина полягає в якості сировини, тобто цукристості цукрових буряків.

¹ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19. 09. 2007 р. № 1158 // Офіц. вісн. України. – 2007. – № 73. – С. 7. – (Бібліотека офіційних видань).

² Маслак О.І. Чинники диверсифікації інноваційних процесів у розвитку цукробурякового комплексу в Україні / О. І. Маслак // Економіка АПК. – 2007. – № 10. – С. 11.

Рис. 1. Динаміка посівних площ та врожайності цукрових буряків (фабричних) в Україні

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 559 с.

На нашу думку, для поліпшення якості цукросировини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку. Як видно з рисунка 2, аналізуючи виробництво цукрових буряків в Україні за останні 20 років (1990–2010 рр.) можна зробити висновок щодо областей – лідерів.

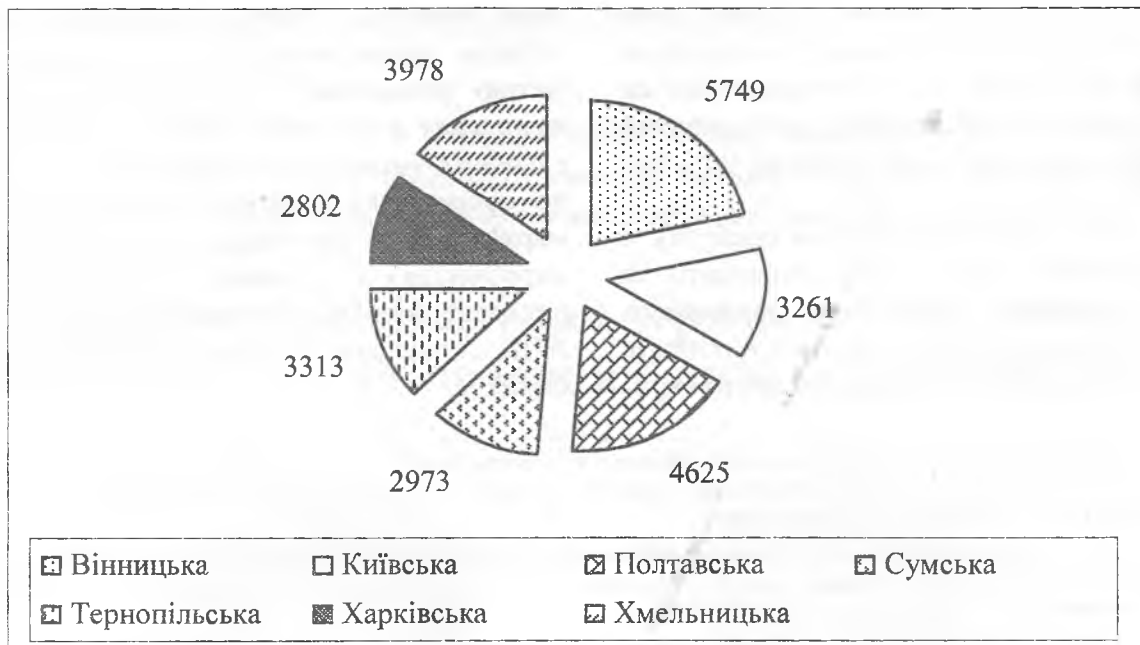

Рис. 2. Динаміка виробництва цукрових буряків в основних регіонах України

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

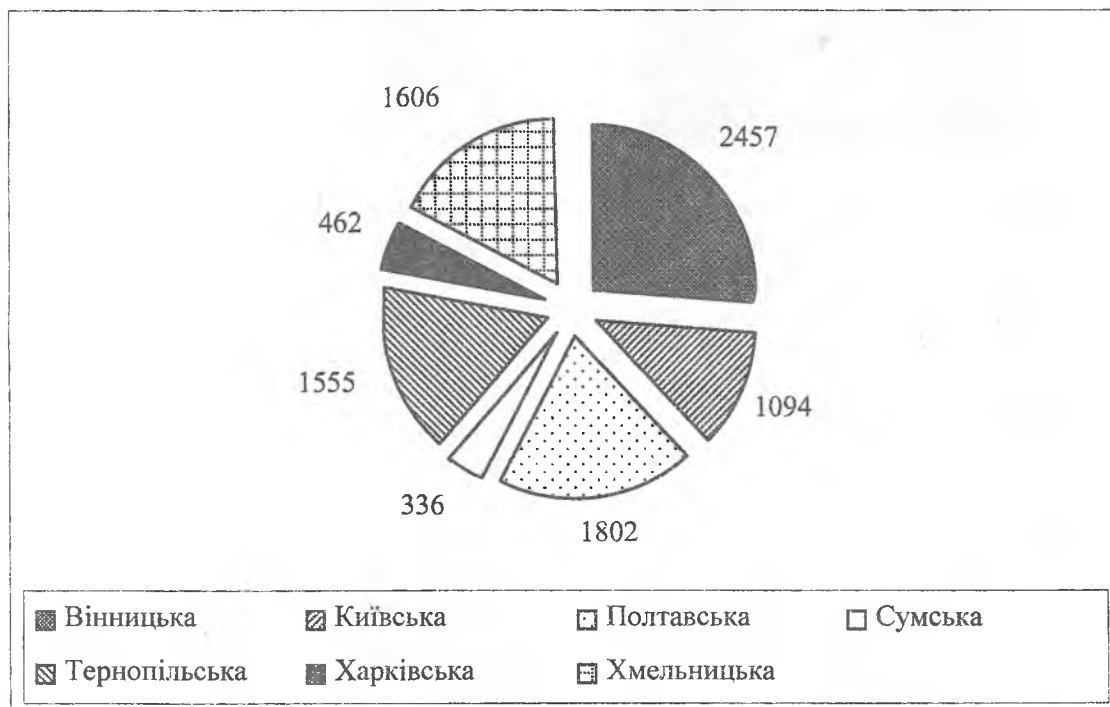
На рисунку 3 показано виробництво цукрових буряків у семи потужних областях України. Найбільші площі під посів у 1990 році було відведено у Вінницькій області – 5749 тис. га, а найменша частка виділялася Харківській області – 2802 тис. га. Досліджуючи ці самі площі через 20 років, бачи-

мо зовсім іншу картину. В 2010 році у Сумській області зменшення посівних площ під цукрові буряки зареєстровано майже в 9 разів (порівняно з 1990 роком), а в Харківській – скорочення в 6 разів (рис. 4). Посівні площі в цих областях становили 336 і 462 тис. га відповідно.

Рис. 3. Виробництво цукрових буряків (фабричних) за регіонами, 1990 рік

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

Рис. 4. Виробництво цукрових буряків (фабричних) за регіонами, 2010 рік

Опрацьовано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік; за ред. О.М. Осауленка. – К.: Консультант, 2010. – 560 с.

Отже, Сумську й Харківську області не можна відносити до лідерів із вирощування цукрових буряків.

Розв'язання вищенаведених проблем цукробурякової галузі можливе при реалізації наступних комплексних заходів:

дотримання вимог технології по виробництву цукрових буряків: від основного обробітку ґрунту до збирання;

ефективне внесення мінеральних і органічних добрив;

упорядкування структури посівних площ та сівозмін. Враховуючи цінову політику як на цукровий буряк, так і безпосередньо на цукор, можна констатувати, що цукровий буряк нині рентабельний у майже 90% виробників.

На нашу думку, підвищення прибутку в цукробуряковій галузі можна очікувати за умови одержання пільгового державного довгострокового кредитування виробників цукру. Для поліпшення якості цукросиро-

вини необхідно використовувати тільки гібриди цукристо-врожайного напрямку. З метою стабілізації цукробурякового підкомплексу агропромислового комплексу в сучасних умовах господарювання необхідно сформуванню повноцінну інформаційно-маркетингову стратегію цукробурякового виробництва в державі. На наш погляд, перспективою для цукробурякової галузі АПК є кластерна система організації виробництва.

□ Розкрито роль і місце цукробурякового виробництва в аграрній сфері економіки, обґрунтовано його проблемні питання, визначено перспективи розвитку цукрової галузі в ринкових умовах господарювання. Запропоновано систему заходів щодо розв'язання проблем цукробурякового виробництва.

□ Раскрыты роль и место свеклосахарного производства в аграрной сфере экономики, обоснованы его проблемные вопросы, определены перспективы развития сахарной отрасли в рыночных условиях хозяйствования. Предложена система мер по решению проблем свеклосахарного производства.

□ In the article the role and place of sugar beet production in the agriculture economy. Grounded issues sugar beet production, defined problems and prospects of the sugar industry in market conditions. The system of measures to address the problems sugar beet production.

* * *